

JURAJ HALAS: Abstrakcia a idealizácia

Bratislava: Vydavateľstvo Univerzity Komenského, 2016, 178 s.

Halasova monografia o problematike abstrakcie a idealizácie bola publikovaná už v roku 2016. Možno je namieste otázka, prečo si ju pripomínať a podrobnejšie predstavovať tri roky po jej zverejnení. Pri zbežnom pohľade na súčasnú produkciu odborných príspevkov k tejto problematike v slovenskom a českom kontexte narazíme len na zopár ojedinelých statí, ktoré sa však venujú skôr parciálnym otázkam týchto dvoch konceptuálnych metód. Odhliadnuc od článkov samého autora, ktoré Halasovej monografii predchádzali a z ktorých z veľkej časti vznikla, sa v našich reáliách tejto problematike po roku 2000 venovalo len niekoľko autorov. Zdá sa teda, že tento titul možno pokladať za pokus o preklenutie absencie tejto problematiky v slovenskom a českom filozofickom skúmaní. Halas má ambíciu vyplniť túto medzeru dvoma spôsobmi. Jednak predstavuje a testuje dva všeobecné modely abstrakcie a idealizácie, no okrem toho ponúka aj reflexiu širšej diskusie na poli filozofie vedy dvadsiateho a dvadsiateho prvého storočia, ktorá má veľmi dlhú tradíciu. Ani jeden z týchto aspektov nie je prítomný v systematickej a ucelenej podobe v súčasnom slovenskom diskurze filozofie vedy po roku 2000.

Titul *Abstrakcia a idealizácia* je rozdelený na tri samostatné celky. Prvá kapitola sa venuje staršej a súčasnej diskusii o týchto vedeckých postupoch, v druhej kapitole Halas ponúka vlastnú charakteristiku abstrakcie a idealizácie ako vedeckých metód, posledná kapitola je prípadovou štúdiou aplikácie týchto postupov pri rekonštrukcii jednotlivých krokov Weberovho formulovania ideálnych typov. Pozrime sa teda bližšie na to, čo ponúkajú jednotlivé state.

Dominantnú časť monografie zaberá prvá kapitola. Halas v nej predkladá pomerne hutný výber starších aj súčasných príspevkov, ktoré sú relevantné vzhľadom na tému abstrakcie aj idealizácie. Obe časti mapujú obdobie zhruba od sedemdesiatych rokov minulého storočia až po nedávne texty publikované po roku 2000. Halasov súhrn predchádzajúcej debaty určite nemá ambíciu byť vyčerpávajúci, skôr sleduje konkrétnu líniu prístupu k skúmaniu oboch metód, pričom na základe jej výsledkov v druhej kapitole formuluje svoje vlastné koncepcie abstrakcie a idealizácie.

Prehistorickú debatu otvára klasický príspevok Barrovej koncepcie idealizácie ako špecifického druhu antecedentu vedeckého zákona. Pomerne veľkú pozornosť Halas venuje poznanskej filozofickej škole a jej viacerým textom venovaným metóde idealizácie. Podrobnejšie predstavuje najmä Nowakove a Krajewského koncepcie idealizačných de-

formačných postupov, postulovanie idealizačných predpokladov a formulovanie idealizovaného zákona. Zo staršieho obdobia Halas predkladá aj stručný výpočet McMullinových postupov, ktoré sú známe ako *galileovská idealizácia*. Staršiu diskusiu uzatvára exkurz do domáceho prostredia bývalého Československa. Halas v ňom upriamuje pozornosť najmä na staršie príspevky Černíka k problematike abstrakcie a idealizácie a neskoršej koncepcii abstrakcie ako odhliadania od nepodstatného a vyčlenenia podstatného z pera kolektívu Černík, Farkašová a Viceník.

Druhá časť prvej kapitoly predstavuje súčasné diskusie o abstrakcii a idealizácii, publikované po roku 2000. Halas v nej zvolil systematickejší a problémový výklad v porovnaní s chronologickou organizáciou materiálu z prehistorickej časti. Venuje sa Jonesovým koncepciám oboch postupov, ako aj problémom zákona a modelu, ktoré s nimi súvisia. Za podstatné pokladá Jonesovo rozlíšenie abstrakcie a idealizácie. V prípade idealizácie ide o nepresnú inicializáciu určitej vlastnosti, zatiaľ čo pri abstrakcii o úplne odhliadanie od tejto vlastnosti. Halas v prehľadnej a systematickej podobe prezentuje aj ďalšie koncepcie súčasných autorov (N. Nersessianová, N. Cartwrightová, U. Mäkki, T. Mormann, A. G. De la Sienna, D. Portides, Ch. Liu). Tie majú skôr podobu stručných poznámok ako ucelenejších výkladov. Najväčší priestor spomedzi nich dostáva koncepcia idealizácie M. Strevensa, ktorú jej autor predostrel v kontexte jeho modelu kauzálneho vysvetlenia. Posledný celok súčasných diskusií a príspevkov predstavujú koncepcie, ktoré v rôznej miere tematizujú problematiku vzťah idealizácie a aproximácie, realistickej reprezentácie či fikčných modelov (J. Norton, A. Wayne, A. Bokulichová).

Oboznámenie s predchádzajúcou diskusiou o abstrakcii a idealizácii v kontexte celej monografie plní prinajmenšom tri funkcie. Po prvé má predstaviť doterajšiu bohatú históriu skúmania abstrakcie a idealizácie v ucelenejšej forme. Po druhé má formulovať predpoklady pre Halasove vlastné skúmania. Za svoje východiská autor explicitne označuje Jonesove koncepcie abstrakcie a idealizácie, ako aj deformačné postupy navrhované poznanskou filozofickou školou. Po tretie tento prehľad umožňuje autorovi pomenovať celý rad súvisiacich problémov a otázok, ktoré sú spájané so skúmaním oboch metód (otázka aproximácie, vzťah medzi idealizáciou a abstrakciou, vzťah ku kokretizácii a deidealizácii, problém relevancie a adekvátnosti oboch postupov, ich vzťah k modelovaniu a explanácii, ako aj úloha poznávacích zámerov), a zoznámiť s nimi čitateľa.

V druhej kapitole autor formuluje vlastné výsledky skúmania abstrakcie a idealizácie. Ako Halas naznačil v predchádzajúcej kapitole, autori pristupovali k analýze týchto pojmov dvojako. Jedna vetva sa zaoberala abstrakciou alebo idealizáciou ako metódami, ako určitými postupmi krokov, ktoré vedci uplatňujú vo svojich skúmaniach. Druhá vetva sa zameriavala výlučne na postulovanie povahy výsledkov týchto postupov. Halas skúma túto dvojicu pojmov v intenciách prvej vetvy a podáva svoju koncepciu abstrakcie a ide-

alizácie ako postupnosť inštrukcií. Vychádza z predbežnej charakterizácie týchto postupov ako určitých druhov transformácií. Predmetom jednotlivých transformačných krokov je vstupný objekt. Výsledkom je výstupný objekt – v prípade abstrakcie *abstraktum*, v prípade idealizácie *ideálny objekt*. Predbežná charakterizácia otvára celý rad otázok a vyžaduje si určité spresnenia. O aký druh transformácie ide v prípade abstrakcie a o aký v prípade idealizácie? Aká je povaha vstupného objektu? Aké sú kritériá adekvátnosti oboch postupov? Pozrime sa teda, aké odpovede ponúkajú Halasove skúmania.

V prípade abstrakcie sa autor pridržiava tradičného a intuitívneho chápania. Transformáciu explikuje ako elimináciu, zamlčovanie alebo skrývanie. Ide tu teda o bežné chápanie odhliadania. Abstrakcia je postup, pri ktorom sa odhliada od niektorých vlastností vstupného objektu a výsledkom je výstupný objekt, abstraktum, ktorý nekóduje tieto vlastnosti. Ak je vstupný objekt charakterizovaný množinou vlastností A , výstupný objekt je charakterizovaný množinou vlastností A' , ktorá je podmnožinou A a zároveň počet prvkov množiny A' je menší alebo rovný $n - 1$, kde n je počet prvkov množiny A . Pri idealizácii ide o druh transformácie, keď sa niektoré vlastnosti vstupného objektu z množiny A nahrádzajú pripísaním kontrafaktuálnych vlastností vstupnému objektu. Výsledkom je výstupný objekt, ktorý kóduje rovnaký počet vlastností ako vstupný objekt, no niektoré sú nahradené ich kontrafaktuálom. Ak je napríklad vstupný objekt charakterizovaný priestorovými súradnicami, hmotnosťou a objemom, výstupný objekt uplatnenia metódy abstrakcie bude napríklad charakterizovaný iba priestorovými súradnicami a hmotnosťou; výstupný objekt uplatnenia metódy idealizácie bude charakterizovaný napríklad priestorovými súradnicami, hmotnosťou a nulovým objemom. Vlastnosť nulový objem tu plní funkciu kontrafaktuálu k vlastnosti mať nenulový objem.

Halas sa pokúša tieto metódy zachytiť istou štruktúrou postupnosti inštrukcií pre obidva prípady.

Nebudem tu pre stručnosť uvádzať úplné formulácie oboch štruktúr abstrakcie a idealizácie. Zameriam sa iba na niektoré charakteristiky jeho koncepcií, ktoré autor uvádza, a na niektoré konkrétne inštrukcie, ktoré si vyžadujú komentár.

Halas predstavuje svoje koncepcie abstrakcie a idealizácie ako štruktúry inštrukcií, ktoré tvoria usporiadanú postupnosť. Jeho zámerom je podať „ideálnu podobu“ obidvoch postupov. Prinajmenšom to znamená dve veci. Po prvé, koncepcie abstrakcie a idealizácie sú prezentované nezávisle od iných oblastí metodologického skúmania. Ich podoba je do istej miery všeobecná a neutrálna voči konkrétnym koncepciám explanácie, vedeckého zákona či vedeckého modelovania. Ako sme mohli vidieť, skúmanie abstrakcie a idealizácie v kontexte komplexnejších postupov vedy bolo bežné v staršej diskusii prezentovanej v prvej časti prvej kapitoly (napríklad Barr alebo poznanská filozofická škola). Po druhé, jeho podoby oboch metód nezohľadňujú odlišné poznávacie zámery jednotlivých

výskumov, ktorých sú súčasťou, ani všeobecné zámery vedy ako takej. Napriek tomu Halas poznávacím zámerom prisudzuje dôležitú úlohu vo vzťahu k oboch metódam. Chápe ich ako „súbor propozícií, ktoré poskytujú návod na identifikáciu vstupného objektu a jeho transformáciu na výstupný objekt. Tvoria teda akési pozadie aplikácie oboch metód” (Halas 2016, 99). Sú jednak kritériom pri rozlíšení, ktoré vlastnosti sú pre výskum relevantné a ktoré nie. Určujú, od ktorých vlastností sa bude odhliadať, prípadne ktoré sa budú nahrádzať kontrafaktuálnymi vlastnosťami. Na druhej strane sa na ich pozadí testuje aj adekvátnosť abstrahovania, prípadne idealizácie. Poznávacie zámery ani test adekvátnosti však Halas nezahŕňa do samotných koncepcií. Oba postupy sú formulované nezávisle od poznávacích zámerov aj od testu adekvátnosti.

Obidve koncepcie zahŕňajú inštrukciu, pomocou ktorej získavame výstupný objekt. Tá obsahuje operáciu definovania, no autor pripúšťa, že táto operácia sa môže rôzniť v závislosti od charakteru vstupného objektu. Takisto inštrukcia č. 4 v postupe idealizácie sa javí ako neutrálna voči charakterizácii idealizácie ako kontrafaktuálneho nahrádzania vlastností. Halas ju formuluje takto: „Identifikuj množinu vlastností A_i , ktoré vyhovujú poznávacím zámerom!” (Halas 2016, 106) Takáto formulácia nijako neexplikuje, že množina vlastností A_i sa získava pomocou operácií – napríklad kontrafaktuálneho nahradenia – na množine vlastností A_n , ktoré nevyhovujú poznávacím zámerom a ktorú získame predchádzajúcou inštrukciou. Keby aj Halas nechcel priamo spájať jeho koncepciu idealizácie s kontrafaktuálnym nahradením, zdá sa prinajmenšom potrebné, aby inštrukcia č. 4 aspoň všeobecne naznačovala závislosť množiny A_i od množiny A_n , na pozadí ktorej vzniká a ktorú nahrádza. Inak by to mohlo viesť k značným nejasnostiam v otázke pochopenia a nasledovania inštrukcie č. 4.

Ďalšou charakteristikou, ktorú autor pripisuje svojim koncepciám abstrakcie a idealizácie, je analytickosť. V intenciách Kostercových kritérií analytickosti (Kosterec 2016) Halas prezentuje presvedčivý test analytickosti oboch metód. Otázka analytickej povahy oboch postupov však ostáva otvorená v súvislosti s povahou vstupného objektu, na ktorom operujú abstrakcia aj idealizácia. Vstupný objekt má charakter reprezentácie skutočného objektu, alebo triedy skutočných objektov. Preto vstupuje do oboch procesov ako abstraktný objekt. Nedochádza tu preto k empirickým operáciám na základe zmyslov. Abstrakciu a idealizáciu možno teda pokladať za analytické alebo konceptuálne metódy. Vyvára sa tu však otázka regresu. Halas sa ňou podrobnejšie nezaobrá, len poznamenáva, že sa v metodologických diskusiách skôr preceňuje. Keby sme spochybnili charakter vstupného objektu ako abstraktného, sproblematizovalo by to aj iné koncepcie analytickej metód, napríklad usudzovanie, modelovanie či testovanie hypotéz.

Koncipovanie abstrakcie a idealizácie v ich „ideálnej” podobe Halasovi umožnilo vyhnúť sa podrobnejšiemu skúmaniu niektorých súvisiacich problémových okruhov. Autor sám na ne vo svojej monografii upozorňuje (Halas 2016, 16), no bližšie ich nerozoberá.

Problém korektnosti a adekvátnosti oboch metód z oboch koncepcií explicitne vynecháva. Takisto aj otázky vedeckého kontextu uplatnenia abstrakcie a idealizácie, ako napríklad aké problémy sa pomocou nich riešia alebo aké ciele sa nimi môžu sledovať, necháva len v rovine náznaku. Vzniká tu teda priestor na ďalšiu iniciatívu a nadviazanie na Halasove prvotné výsledky, priestor na podrobnejšiu explikáciu konkrétnych prípadov použitia v jednotlivých vedných odboroch či priestor na špecifickejšie popísanie funkcie poznávacích zámerov v oboch prípadoch.

Poslednú kapitolu predstavím len krátko. Halas v nej testuje svoje koncepcie abstrakcie a idealizácie ako nástroje na rekonštrukciu aplikácie oboch postupov v sociálnych vedách. Predmetom rekonštrukcie je Weberova ideálno-typická metóda, ktorej výstupom sú ideálne typy – špecifické pojmy, s ktorými operujú sociálne a humanitné vedy. Pri ich postulovaní sociálni vedci využívajú kombináciu oboch postupov. Halas si tu všíma najmä fakt, že používanie týchto metód sa nijako špeciálne nelíši od ich používania v prírodných vedách. Rozdielom je len odlišná povaha predmetu sociálnych a humanitných vied – ľudské konanie, ktoré má intencionálnu povahu. Halas pri týchto úvahách dochádza k záveru, že existuje prinajmenšom určité jadro metód, ktoré je pre sociálne i prírodné vedy spoločné.

Monografiu *Abstrakcia a idealizácia* možno vnímať ako ucelený príspevok k skúmaniu abstrakcie a idealizácie ako metód v našom kontexte. Na jednej strane ponúka hutné spracovanie predchádzajúcej diskusie, jej začiatky, históriu aj súčasné tendencie. Jednotlivé predstavené koncepcie netvoria len súbor medailónov agregovaných na jednom mieste, ale sledujú jasnú kontinuitu, kontext, ako aj súvislosti s príbuznými problémami a otázkami. Jeho vlastné koncepcie oboch postupov načrtli základný rámec pre ďalšie podrobnejšie skúmania. Viacerým naznačeným otázkam však mohol venovať väčšiu pozornosť a pustiť sa do ich podrobnejšieho preskúmania. Niektoré miesta monografie by tak pôsobili menej problematcky.

Literatúra

- HALAS, J. (2016): *Abstrakcia a idealizácia*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave.
KOSTEREC, M. (2016): Analytic Method. *Organon F*, 23 (1), 83 – 101.

Michal Valach
Filozofický ústav SAV
Klemensova 19
813 64 Bratislava
Slovenská republika
e-mail: m.valach@exitmusic.org